

MIĘDZYNARODOWE KONSORCJUM
NAUKOWO-EDUKACYJNE
IMENIA LUCIENA FEBVRA

«Z TARCZĄ ALBO NA TARCZY»:
WOJNY W HISTORII
CYWILIZACJI ŚWIĄTOWEJ

Monografia zbiorowa

Warszawa-Paryż 2022

Recenzenci
dr hab. Maciej Krotofil
dr hab. Wiktor Gudz

Projekt okładki
Ihor Sribniak, Anastasia Zoria

Na okładce –
«Z tarczą albo na tarczy» (Ἡ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς):
tak spartańskie matki żegnały wyruszających na bitwę;
oznaczało to, że Spartanin może wrócić jako zwycięzca (ze swoją bronią)
lub martwy (poległych niesiono na tarczy),
i nie ma innej możliwości

Wykorzystano także:
z góry: Ukraińska nagroda wojskowa
«Żelazny Krzyż za kampanię zimową i bitwy» (Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej, 1920 r.)
pośrodku: fragment obrazu Jean-Jacques-Francois Le Barbie
«Spartanka wręcza synowi tarczę», (około 1805 r.),
od dołu: Godło Sił Zbrojnych Ukrainy (2009 r.)

Redaktor
dr hab. Ihor Sribniak

Opracowanie typograficzne
Anastasia Zoria

Korekta
Zespół

ISBN 978-2-83-275163-4

© Copyright by
Witalij Andriejew,
Marina Bessonowa, Iryna Bratko,
Oksana Drach, Oksana Dubiecka, Serhii Holovanov,
Olga Honczarowa, Piotr Gołdyn, Aleksander Kazakow, Igor Kryvosheia,
Hałyna Kuts, Roman Kuczma, Anna Matiushchenkova, Olga Motsiyaka, Andrij Minajew,
Tatiana Minajewa, Maryna Paliienko, Dmytro Petrenko, Anton Protsiuk, Oleh Razyhrayev, Ludmiła Sagan,
Taras Serhijczuk, Natalia Sydorenko, Ihor Sribniak, Milana Sribniak,
Andriy Temchenko, Anastazja Trofymczenko,
Mykoła Tymoszyk, Walerij Własenko,
Yevhenia Zubenko

© Copyright by
Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-educacyjne im. Luciena Febvra

Warszawa-Paryż 2022

Wydawca
Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-educacyjne im. Luciena Febvra

Książka została przygotowana przy wsparciu
Komitetu badań naukowych MKNE
im. Luciena Febvra

Druk
Centrum naukowo-wydawnicze im. O. Pritsaka
pritsak-center.com

ЕМІГРАЦІЯ З КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ЧАСИ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ: ОСНОВНІ ВИМІРИ ТА УРОКИ

Міграційні процеси, що становили невід'ємну складову історії людства, і зараз залишаються важливим виміром міжнародних відносин. Питання міграції є одними з актуальних в історії окремих його регіонів та народів, оскільки пересування та розселення потоків переселенців впливало на демографічний склад населення країн-реципієнтів мігрантів, спричиняло зміни у внутрішній та зовнішній політиці, формувало основи для майбутніх конфліктів. Питання міграції часів Холодної війни та зміни у міграційних процесах наприкінці епохи біполярного протистояння викликають особливий інтерес. Це пов'язано передусім з лімітованими можливостями для пересування та зміни місць проживання для мешканців «східного блоку»¹, коли певна частина Європи була відокремлена від решти світу «Залізною завісою».

Проблематика еміграції в роки Холодної війни є цікавою і з позицій вивчення процесів на макrorівні, і з позицій дослідження мікроісторії, повсякденної історії тощо. Попри наявність великої кількості наукових розробок з історії, соціології, економіки, демографії, міжнародних відносин тощо, тематика міграційних процесів певних історичних періодів залишається актуальною.

Метою дослідження, результати якого презентовані в рамках цього матеріалу, є спроби провести певні узагальнення міграційних процесів в роки Холодної війни аби виявити який досвід винесено саме з тієї історичної епохи.

¹ Під «східним блоком» маються на увазі соціалістичні країни східної частини Європи, на які поширився політичний, ідеологічний, економічний вплив СРСР після завершення Другої світової війни.

Перш, ніж розглянути основні виміри еміграції з країн Східної Європи², які практикувалися в період Холодної війни, варто визначитися з наявними тлумаченнями поняття «міграція». Українська дослідниця Ольга Ровенчак наводить низку інтерпретацій різних авторів поняття «міграція», ключовими вимірами визначення якого є такі параметри як «переміщення», «перетин кордону», характер міграції («добровільність/примусовість» та «тимчасово/постійно»). Авторка пропонує вважати міграцією «перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або без неї законних підстав на певний період часу або назавжди, що може вести за собою зміну постійного місця проживання; цей рух включає в себе еміграцію та імміграцію»³. Відповідно, «еміграцією» є від'їзд з місця проживання, рідної домівки чи країни для життя чи проживання в іншому місці⁴, спровоковане як правило економічними, політичними, релігійними та іншими причинами.

Міграція, що є територіальним переміщенням населення, пов'язаним зі зміною місця проживання та перетином певних кордонів (адміністративних, державних), тісно пов'язана як із внутрішньою політикою держав, так і з їхньою зовнішньою

² В рамках цієї публікації термін «Східна Європа» відносно сучасних країн Центральної та Південно-Східної Європи вживається у політичному контексті біполярного протистояння Схід-Захід часів Холодної війни.

³ Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 129.

⁴ Merriam-Webster. (n.d.). Emigration. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved October 13, 2022, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/emigration>

політикою та міжнародними відносинами. Важливими при вивченні міграції та міграційних потоків є врахування факторів, які вплинули на міграцію, і власне період Холодної війни та країни тогочасної Східної Європи викликають тут особливий інтерес.

Серед факторів, які викликали еміграцію з країн Східної Європи, можна виокремити об'єктивні, що склалися незалежно від волі тогочасних переселенців, а саме неприйнятні політичні та соціально-економічні умови життя на батьківщині, які склалися після того, як країни Східної Європи потрапили у сферу впливу СРСР, а також суб'єктивні, які полягали в індивідуальній реакції неприйняття тих умов. Крім загального прагнення до покращення умов свого життя, доміантним був стимул не лишатися на місці проживання. Відповідно до однієї з теорій¹, які пояснюють міграційні процеси через вимір «виштовхування – притягування», для емігрантів з країн Східної Європи детермінуючим був власне фактор «виштовхування», а саме політичні фактори², такі як загроза особистій безпеці, неприйняття політичної системи на батьківщині, відсутність свобод та порушення прав людини.

Варто звернути увагу на такий аспект будь-якої міграції як її «вартість», яка є співвідношенням матеріальних та нематеріальних витрат та потенційних здобутків переселення. Той факт, що попри невідомість таких умов як імовірність отримати роботу та розмір заробітної плати у країні призначення, можливість уникнути депортації, психологічне та фізичне навантаження, на яке має піти мігрант, брак інформації про умови життя – люди були готові ризикувати та намагалися виїхати за межі своєї батьківщини, часто – із порушенням правил перетину кордонів. Тож однією з характерних рис міграції часів Холодної війни був її нелегальний характер.

Власне нелегальна міграція характеризується тим, що мігранти залишають країни постійного проживання і проникають

на території інших держав без офіційного дозволу³. Якщо звернутися до тлумачення поняття «нелегальна міграція» (або «нелегальна еміграція»), то це є незаконне переміщення через державний кордон, тобто поза пунктами пропуску або з приховуванням від прикордонного та митного контролю, при використанні підроблених документів, візи (або без візи), самостійно чи за допомогою третіх осіб, а також проживання на території країни без належного дозволу компетентних державних органів⁴. Основними причинами нелегальної еміграції з країн Східної Європи часів Холодної війни був брак можливостей законної міграції, а також бажання емігрувати будь-яким шляхом.

Специфікою внутрішньої та зовнішньої політики соціалістичних країн Європи було те, що потенційним мігрантам було складно реалізувати свої наміри на виїзд та змінити місце проживання. З потраплянням Східної Європи під вплив Радянського Союзу, базові права та свободи – на пересування та вибір місця проживання – не дотримувалися. Так, навіть під час обговорення та голосування за Загальну декларацію прав людини, соціалістичні країни, які брали участь у засіданні Генеральної асамблеї ООН 10 грудня 1948 р. утрималися від голосування «за» прийняття цього документу (Білоруська РСР, Чехословаччина, Польща, Українська РСР, СРСР, Югославія)⁵. Загальна декларація прав людини передбачала право кожної людини вільно пересуватися та обирати місце проживання, право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну (ст.13), а також право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і

³ Нелегальна міграція та політика держави щодо її протидії. Фондова лекція з дисципліни «Міграційне право». Національна академія внутрішніх справ. Міністерство внутрішніх справ України. 2014. С. 5. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/ad/lectures/protudiya-nel_migr.docx

⁴ Нелегальна міграція та політика держави щодо її протидії. Фондова лекція з дисципліни «Міграційне право». Національна академія внутрішніх справ. Міністерство внутрішніх справ України. 2014. С. 5. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/ad/lectures/protudiya-nel_migr.docx

⁵ Chapter A: Human rights. 1948-49 Part 1: The United Nations. Section 5: Social, humanitarian and cultural questions. *Yearbook of the United Nations 1948-1949*. P. 535. URL: https://cdn.un.org/unyearbook/yun/chapter_pdf/1948-49YUN/1948-49_P1_SEC5.pdf

¹ Lee E.S. A theory of migration. *Demography*, 1966, 3(1), P50-51. URL: <http://links.jstor.org/sici?sici=0070-3370%281966%293%3A1%3C47%3AATOM%3E2.0.CO%3B2-B>

² The Push and Pull Factors of Asylum Related Migration. A Literature Review. European Asylum Support Office. 2016. P. 28. URL: <https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/20Asylum%20-%20Related%20Migration.pdf>

користуватися цим притулком (ст.14)¹. Офіційна позиція соціалістичних країн полягала у тому, що у текст цього міжнародного документу не були додані їхні пропозиції про права націй на самовизначення, про захист національних меншин і про заборону фашистської ідеології². Однак, як зазначала Елеонора Рузвельт, яка брала активну участь у створенні Декларації, справжньою причиною відмови країн радянського блоку підтримати цей документ була власне стаття 13, яка передбачала право громадян залишати свої країни³.

Як стверджує австрійський дослідник Гайнц Фассманн обмеження, запроваджені у східному блоці після завершення Другої світової війни, зупинили більшість міграцій зі сходу на захід у Європі⁴. Так, разом із насаджуванням у країнах Східної Європи лояльних до Радянського Союзу політичних режимів, поширилася і практика переслідувань з політичних причин, обмеження свободи слова та інших вимірів демократичного суспільства. Переїзд до країн поза «східним блоком» розглядався в ідеологічній площині протистояння із «західним блоком», очолюваним США, тому у більшості випадків легальна еміграція була можлива лише як возз'єднання родини або як дозвіл представникам етнічних меншин повернутися на батьківщину. Інші причини еміграції інтерпретувалися як «витік мізків» та «зрада батьківщині».

У спільній публікації австрійські вчені Гайнц Фассманн та Райнер Мунц, присвяченій огляду міграційних процесів у Європі в період з 1945 по 1992 рр., виокремлюють дві

основні хвилі масових переселенських рухів у Європі у вимірі Схід – Захід: перша хвиля – повоєнна з 1945 по 1950 р., та друга хвиля з 1950 р. під час та після Холодної війни (свої спостереження та аналіз автори доводять до 1993 року)⁵.

Перша з цих названих хвиль масової міграції зі Сходу на Захід у Європі була безпосередньо пов'язана із завершенням Другої світової війни та її наслідками для післявоєнної Європи. У 1944 – 1945 рр. зростає кількість біженців з країн Центральної та Східної Європи, які покинули країни радянської сфери впливу переважно з політичних мотивів. Найчастішими причинами був страх жити під радянською владою та очікування переслідувань чи депортації за належність до національної інтелігенції⁶. Основні потоки таких біженців до Західної Європи були з країн Балтії, Угорщини, Чехословаччини, Польщі, Румунії, Югославії, України.

На початку 1946 р. близько мільйона переміщених осіб залишалися в таборах, тому що вони – переважно з політичних чи економічних причин – не могли або не хотіли повернутися до своїх країн походження, головним чином у Центральну та Східну Європу⁷. Попри тиск СРСР щодо необхідності повернути цих переміщених осіб до країн їхнього походження, у лютому 1946 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила рішення, що біженці чи переміщені особи, які вирішили не повертатися до країни свого походження, не можуть бути до цього примушені⁸.

Післявоєнну проблему біженців, переміщених осіб та осіб без громадянства неодноразово обговорювали у перші роки існу-

¹ Загальна декларація прав людини. Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН, 10 грудня 1948 р. *Офіційний веб-портал Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

² Мартинов А.Ю. Загальна декларація прав людини. *Енциклопедія сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=15128

³ Glass A. United Nations adopts Universal Declaration of Human Rights, Dec. 10, 1948. *Politico*. 10 December, 2015. URL: <https://www.politico.com/story/2015/12/united-nations-adopts-universal-declaration-of-human-rights-dec-10-1948-216489>

⁴ Fassmann H. The Regulation of East-West Migration: Political measurement in Austria and Germany. *Regulation of Migration: International Experiences* (ed. Anita Böcker). 1998. P. 209. https://books.google.com.ua/books?id=eJOG0L5pbHUC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

⁵ Fassmann H., Munz R. European East-West Migration, 1945-1992. *International Migration Review*, Vol. 28, No. 3 (Autumn, 1994), P. 527. URL: <http://www.jstor.org/stable/2546819>

⁶ Beyond Europe Findings on the International Refugee Organization (IRO) in Africa and Asia, 1947–1951. Ed. by Christian Höschler and Akim Jah. *Arolsen Archives*, 2021. 96 p. P. 12. <https://arolsen-archives.org/content/uploads/hoeschler-jah-beyond-europe.pdf>

⁷ Beyond Europe Findings on the International Refugee Organization (IRO) in Africa and Asia, 1947–1951. Ed. by Christian Höschler and Akim Jah. *Arolsen Archives*, 2021. P. 10. <https://arolsen-archives.org/content/uploads/hoeschler-jah-beyond-europe.pdf>

⁸ Resolution adopted by the General Assembly on 12 February 1946 (Document A/45). 1946-47. Part 2: The specialized agencies. Section 8: The International Refugee Organization. P.819. URL: https://cdn.un.org/yearbook/yun/chapter_pdf/1946-47YUN/1946-47_P2_SEC8.pdf

вання ООН. Так, у грудні 1948 р. під час дебатів представники Білоруської РСР, Польщі, Української РСР і Югославії, зокрема, стверджували, що Міжнародна організація у справах біженців, нічого не робила для виконання резолюції Генеральної Асамблеї 8 (I), яка закликала до якнайшвидшого повернення біженців до їхніх країн походження. Основна критика стосувалася того, що серед біженців та переміщених осіб, які все ще перебували у західній зоні окупації, розповсюджувалися брошури, які зображували неправдиву інформацію про умови у Східній Європі та заохочували еміграцію замість репатріації¹. Представники СРСР та Польщі піднімали питання про те, що біженці, які не захотіли повернутися до своєї батьківщини та натомість переселилися до Бельгії, Франції, Канади, Нідерландів і Великої Британії, виконували там більшу роботу, отримували меншу зарплату ніж місцеве населення і погано проживали².

У відповідь на ці звинувачення представник Сполученого Королівства заявив, що в 1945 р. єдиним рішенням, яке розглядалося як розв'язання проблеми переміщених осіб, була репатріація, а проблему створили передусім біженці зі Східної Європи, які не хотіли повернутися до своїх країн походження. Так, на початок 1947 р. з орієнтовно 8 млн. переміщених осіб більше 6,5 млн. осіб повернулося додому, і залишилися переважно представники країн Східної Європи (поляки – 370 тис. осіб, представники країн Балтії (естонці, латвійці, литовці) – 194 тис. осіб, югослави – 77 тис. осіб, вихідці з СРСР – 30 тис. осіб)³.

За приблизними підрахунками, які враховують лише основні міграційні потоки, в роки Другої світової війни приблизно 15,4 мільйона людей були змушені покинути свої колишні країни проживання. Близько 4,7 мільйонів переміщених осіб і військо-

вополонених були репатрійовані (частково проти їхньої волі) з Німеччини до Східної Європи та СРСР. Загальна кількість, включено з «внутрішніми» міграційними потоками, ймовірно, досягла б 30 мільйонів людей⁴. Значимо, що власне ці масові переміщення і викликали появу перших міжнародних інституцій таких як Міжнародна організація з міграцій (спочатку – Тимчасовий міжурядовий комітет руху мігрантів з Європи)⁵ та Управління Верховного Комісара у справах біженців⁶, які опікуються питаннями міграції і дотепер. А на думку німецького дослідника Клауса Баде Женевська конвенція 1951 р., підписана всіма країнами Західної Європи, стосувалася в першу чергу захисту біженців зі Східної Європи, які не могли або не бажали повернутися до своїх країн після Другої світової війни⁷. Тож міграція зі Сходу Європи до її Заходу наприкінці Другої світової війни та у перші повоєнні роки була викликана значною мірою бажанням уникнути життя «під Советами» та небажанням повернутися до батьківщини в процесі повоєнної репатріації.

Холодна війна та «залізна завіса» значно скоротили європейську міграцію зі Сходу на Захід, але не зупинили її повністю. Друга із названих Г. Фассманном та Р. Мунцем хвилей міграції всередині Європи у напрямку Схід – Захід була обмеженою: за їхніми підрахунками між 1950 і 1992 роками документально підтверджена кількість європейських мігрантів зі Сходу на Захід становила 14 мільйонів 160 тисяч осіб⁸. У статистиці враховані емігранти з Албанії, Болгарії, Польщі, Румунії, Угорщини, тодішніх Чехословаччини, Югославії, СРСР, Східної Німеччини. При цьому, якщо прибрати кількість мігрантів з колишнього СРСР (746 тис. етнічних нім-

⁴ Fassmann H., Munz R. European East-West Migration, 1945-1992. *International Migration Review*, Vol. 28, No. 3 (Autumn, 1994). P. 521. URL: <http://www.jstor.org/stable/2546819>

⁵ IOM history. *International Organization for Migration. Official web-site*. 2022. URL: <https://www.iom.int/iom-history>

⁶ History of UNHCR. *United Nations High Commissioner for Refugees Official web-site*. 2022 URL: <https://www.unhcr.org/history-of-unhcr.html>

⁷ Bade, Klaus. *Migration in European History*. Blackwell Publishing 2003. 402 p.

⁸ Fassmann H., Munz R. European East-West Migration, 1945-1992. *International Migration Review*, Vol. 28, No. 3 (Autumn, 1994). P. 523. URL: <http://www.jstor.org/stable/2546819>

¹ Chapter E: Refugees, Displaced Persons And Stateless Persons. 1948-49. Part 1: The United Nations. Section 5: Social, humanitarian and cultural questions. *Yearbook of the United Nations 1948-1949*. P. 585.

² Chapter E: Refugees, Displaced Persons And Stateless Persons. 1948-49. Part 1: The United Nations. Section 5: Social, humanitarian and cultural questions. *Yearbook of the United Nations 1948-1949*. P. 585.

³ Section D. Preparatory Commission. 1946-47. Part 2: The specialized agencies. Section 8: The International Refugee Organization. P.807. URL: https://cdn.un.org/unyearbook/yun/chapter_pdf/1946-47YUN/1946-47_P2_SEC8.pdf

ців, 750 тис. євреїв, 170 тис. представників інших етнічних меншин (вірмени, греки тощо), то кількість емігрантів з інших соціалістичних країн «східного блоку» становить 12 млн. 494 тис.¹ З кінця 1960-х років Югославія була єдиною комуністичною країною, громадяни якої мали право на еміграцію. Як стверджують дослідники міграційних процесів у Європі, основна частина цієї міграції була трудовою, тож її основні причини були економічними, а не політичними чи ідеологічними.

Серед категорій емігрантів з країн Східної Європи виокремлюються «етнічні» мігранти (які по суті використовували етнічний фактор як привід покинути країну через політичну та економічну ситуацію), невеличкий відсоток «трудова» мігрантів, а решта – еміграція через політичні причини.

Дослідники виокремлюють три основні хвилі еміграції зі Східної Європи через політичні причини, які мали наслідком масовий виїзд людей з батьківщини – це були кризові політичні ситуації: події 1956 р. в Угорщині, 1968 р. у тогочасній Чехословаччині та 1980-х рр. у Польщі.

Так, за підрахунками Г. Фассмана та Р. Мунца з Угорщини виїхало 194 тис. громадян, які перемістилися до Австрії, США, Великої Британії, тодішньої Югославії та Канади². На офіційному сайті УВКБ ООН подається трохи більша чисельність – 200 тис. осіб, при цьому визначається що наслідки політичної кризи в Угорщині у 1956 р. поставили міжнародні організації та світову спільноту перед необхідністю випрацювати механізми швидкого реагування на масовий вплив переселенців (так, був застосований спрощений та прискорений підхід до оформлення біженців – за статусом *prima facie*)³. Практичні напрацювання із розселення угорських біженців згодом використовувалися міжнародними організаціями при розв'язанні аналогічних проблем і з

іншими біженцями. Американський дослідник Девід Реймерс звертає увагу на те, що аналогічним чином – через застосування прискорених процедур була вирішена доля угорських мігрантів у США. Так, «угорська квота» дозволяла прийняти лише 865 іммігрантів, але президент Ейзенхауер створив прецедент, який дозволив змінити підходи до застосування умов так званого «умовно-дострокового звільнення» Закону МакКаррана-Волтера 1952 року, що врятувало майже 40 000 біженців⁴. Спочатку американський Конгрес не погоджувався з пропозицією президента змінити статус угорців, які вже перебували у США, на «біженців», проте в атмосфері Холодної війни 1950-х років бажання завдати удару по комунізму та допомогти антикомуністам подолато сумніви Конгресу. У 1957 р. був прийнятий Закон про біженців-втікачів⁵, який дозволив надавати пришвидшений статус тим переселенцям, які, і законодавці прийняли Закон про втечу Угорщини 1958 року, щоб надати угорцям статус біженців.

Події 1968 р. у тогочасній Чехословаччині були другою масовою хвилею емігрантів: країну покинуло 162 тис. осіб, які виїхали до ФРН, Австрії, США, Канади та Австралії). Третьою масовою хвилею можна назвати виїзд людей з Польщі через політичні переслідування за участь у подіях 1980-1981 рр., пов'язаних із профспілкою «Солідарність». Тоді до ФРН, Австрії та інших країн виїхало 250 тис. осіб⁶.

Варто окреслити ще один сюжет який стосується питань еміграції з соціалістичних країн. Якщо місцеві уряди забороняли виїзд власних громадян за кордон, то країни Заходу намагалися непрямими засобами впливати на те, аби такі дозволи все ж таки надавалися. Так, заборона еміграції з країн соціалізму стала однією з причин появи спеціального законодавчого акту у США, відома

¹ Fassmann H., Munz R. European East-West Migration, 1945-1992. *International Migration Review*, Vol. 28, No. 3 (Autumn, 1994). P. 524-525. URL: <http://www.jstor.org/stable/2546819>

² Fassmann H., Munz R. European East-West Migration, 1945-1992. *International Migration Review*, Vol. 28, No. 3 (Autumn, 1994). P. 524. URL: <http://www.jstor.org/stable/2546819>

³ History of UNHCR. *United Nations High Commissioner for Refugees Official web-site*. 2022 URL: <https://www.unhcr.org/history-of-unhcr.html>

⁴ Reimers D.M. Refugee Policies and the Cold War. *Encyclopedia of American Foreign Policy*. URL: <https://www.americanforeignrelations.com/O-W/Refugee-Policies-Refugees-and-the-cold-war.html>

⁵ Wasem, R. E. (2020). At the Nexus of Refugee and Labour Migration: US Refugee Policy Formulation after the Second World War. *Journal of Migration History* 6, 3, 326-351, URL: Brill <https://doi.org/10.1163/23519924-00603003>.

⁶ Fassmann H., Munz R. European East-West Migration, 1945-1992. *International Migration Review*, Vol. 28, No. 3 (Autumn, 1994). P. 524. URL: <http://www.jstor.org/stable/2546819>

як «поправка Джексона – Веніка» (*Jackson–Vanik amendment*). Це був додаток до Закону про торгівлю США 1974 року, який обмежував фінансові та торговельні відносини США із країнами, уряди яких порушують права людини, а саме забороняють або протиправно обмежують вільну еміграцію своїх громадян. Ця поправка прийнята у 1975 р., майже одностайно в обох палатах Конгресу США. У поправці були нейтральні формулювання, однак поправка у першу чергу стосувалася еміграції осіб єврейської національності з СРСР.

У цілому поправка Джексона – Веніка використовувалася для впливу на торговельні відносини США з країнами з неринковою економікою (спочатку країни комуністичного блоку), які обмежували свободу еміграції та інші права людини. Так, ця поправка

Поправка Джексона-Веніка поширювалася на такі країни як: Радянський Союз (а згодом і пострадянські держави); Китайська Народна Республіка; Румунія; Угорщина; Чехословаччина; Східна Німеччина; Болгарія; Монголія; Албанія; Камбоджа, Лаос та В'єтнам. З країн радянського блоку тільки дві країни не підпадали під дію цієї поправки та мали статус країн найбільшого сприяння торгівлі (MFN – most favoured nation), це Польща та Югославія. Однак через тиск польської влади на профспілку «Солідарність», цей статус з 1982 по 1987 рік був призупинений; а у 1991-1992 рр. через жорстокі події в колишній Югославії такий статус втратили Сербія та Чорногорія.

Трохи відволікаючись від основної проблематики цієї публікації, відзначимо, що після завершення Холодної війни поправка Джексона-Веніка залишалася одним з інструментів американської зовнішньої політики, і її скасування (тобто повернення країнам статусу найбільшого сприяння торгівлі) ставало своєрідним заохоченням та визнанням просування постсоціалістичної країни шляхом реформ та демократизації. Так, для Естонії, Латвії та Литви дія поправки Джексона-Веніка скасована 6 вересня 1991 року після відновлення незалежності цих країн, бо вважалося, що вони були примусово включені до складу СРСР. Для інших пострадянських країн була започаткована практика призупинення на рік цієї поправки, із щорічним поновленням, і

лише потім вона остаточно скасовувалася. Так, у Болгарії щорічне скасування діяло до 1996 р., у Молдові до 1997 р.¹, в Україні до 2006 р.². У цілому поправка Джексона-Веніка діяла до 2012 р., коли у грудні того року президент Б. Обама підписав закон Магнітського, який скасував поправку Джексона-Веніка.

Через міграційну політику, яка по суті забороняла виїзд з країн соціалістичного табору – обсяги міграції були незначними, і точних підрахунків немає. Так, у 1970-х – у першій половині 1980-х рр. у середньому з країн Східної Європи щорічно виїжджало до 100 тис осіб. Для порівняння – у період з кінця 1989 року – за рік виїхало 1 млн 200 тис осіб³.

Заборона на вільне пересування з боку соціалістичної влади країн Східної Європи викликала появу значної кількості нелегальних міграцій. Форми та засоби таких міграцій фактично були втечами зі Сходу на Захід. Серед таких форм нелегальної міграції можна назвати наступні: риття тунелів; підробка документів; вивіз дітей у валізах з подвійним дном; вмонтовані в автомобілі сховища, в яких ховалися втікачі; використання саморобних мотодельтапланів; перетин кордону на повітряних кулях; нелегальне перетинання річки на човнах, плотах та самостійно тощо. Так, одним з масових нелегальних перетинів кордону вважається група з 57 східних німців, які за два дні втекли до Західного Берліну через проритий під Берлінським муром тунель довжиною 140 метрів⁴.

Найбільш відомим унаочненням перешкоджання такій міграції зі Сходу на Захід став Берлінський мур. До зведення муру у громадян НДР був шанс безперешкодно виїхати з країни. Між 1949 та 1961 роками цією можливістю скористалися більше ніж

¹ Вперше Молдова отримала умовні нормальні торгові відносини в 1992 році. У 1997 році було встановлено, що вона повністю відповідає положенням Джексона-Ваніка, але її статус залишається предметом щорічного перегляду.

² 8 березня 2006 Палата представників США прийняла законопроект, що постійно звільняє Україну від торгових обмежень за поправкою.

³ Larrabee F. Stephen Down and Out in Warsaw and Budapest: Eastern Europe and East-West Migration. *International Security*, Vol. 16, No. 4 (Spring, 1992). P.5-6.

⁴ Шишак Ігор. Падіння Берлінського муру: моторошні факти про масштабну споруду. *24 канал. Вебсайт*. 6 листопада 2019. URL: https://news.24tv.ua/odna_istoriya_koli_utvorivsvya_berlinskiy_mur_chogo_vartuvav_i_chomu_buv_zruynovaniy_n1008354.

2,5 мільйони людей¹. Основні причини, які детермінували масовий характер еміграції зі Східної Німеччини – політичні, ідеологічні та економічні. У 1961 р. країну покинула рекордна кількість громадян – понад 207 тисяч. Східна Німеччина не могла контролювати потоки людей, що переміщалися через кордон. Переважно це були молоді кваліфіковані спеціалісти. Крім того, переселення мігрантів на Захід в умовах ідеологічного протистояння в роки Холодної війни сприймалося як поразка країн соціалізму. Приводом для зведення муру стали звинувачення у бік Західного Берліну (який контролювався американськими, британськими та французькими силами) щодо «торгівлі людьми» і «переманювання» професійних кадрів. Тому масову еміграцію було вирішено **зупинити будівництвом муру**. Масова еміграція зупинилася, проте, спроби втеч тривали й надалі. Скільки таких людей було – підрахувати складно, називають цифру у 5 тисяч осіб².

Будівництво та функціонування Берлінського муру відображено у значній кількості публікацій як наукового, так і науково-популярного та публіцистичного характеру. Відзначимо лише, що комеморація подій, пов'язаних зі спробами втечі попри вибудовану «залізну» завісу, займає важливе місце у сучасній Німеччині. Так, у Берліні є низка локацій, музейних експозицій, які нагадують про Берлінський мур, його будівництво, його жертв, про поділ німецького народу на дві частини. Так, на окрему увагу заслуговує Пропускний пункт на перетині вулиць Фрідріхштрассе та Ціммерштрассе, відомий як Чекпойнт Чарлі (Check Point Charlie) та музей Берлінського муру, розташований поруч³. В експозиції музею розповідаються чисельні історії організації втечі через Берлінський мур. Так, в одній з експозицій презентована кількість жертв Залізної завіси не тільки біля Берлінського муру.

Табл. 1

«Жертви Муру». Інформація з експозиції Музею Берлінського Муру (2009 р.)⁸⁸³.

	до 13.08.1961	після 13.08.1961	всього
Кордон уздовж Берлінського Муру	44	176	220
Внутрішній кордон Німеччини	235	202	437
Балтійське море	15	160	175
Кордони Болгарії, ЧССР, Польщі, Угорщини (тільки громадяни НДР)	11	45	56
Інші шляхи втечі (викрадення літака, експорт товарів, транзитні шляхи)	0	7	7
Німецькі прикордонники, які хотіли втекти	11	17	28
Радянські дезертири	11	10	21
Збиті літаки у прикордонній зоні	18	3	21
Після успішної втечі – «ліквідовані» на Заході	0	1	1
Після втечі на Захід – вивезені та страчені у НДР чи СРСР	12	1	13
Заарештовані при підготовці до втечі	0	5	5

¹ Relocation between East and West Germany 1949-1990. Statista Research Department, Dec 31, 2002. *Statista.com official website*. URL: <https://www.statista.com/statistics/1054017/relocation-between-east-and-west-germany-1949-1990/>.

² Шишак І. Падіння Берлінського муру: моторошні факти про масштабну споруду. *24 канал. Веб-сайт*. 6 листопада 2019. URL: https://24tv.ua/odna_istoriya_koli_utvorivsy_berlinskiy_mur_chogo_vartuvav_i_chomu_buv_zruynovaniy_n1008354.

³ Mauermuseum *Official website* URL: <http://www.mauermuseum.de/en/start/>.

⁴ Дані містилися в одній з експозицій Музею Берлінського муру, липень 2009 р. (*автор публікації*).

З початку 1960-х до кінця 1980-х років еміграція зі Східної Німеччини до Західної значно скоротилася. У 1970-х роках не було жодного року, коли б зі Сходу на Захід переселилося більше 20 000 осіб, що є значним падінням порівняно з 1950-ми роками, коли тільки в 1953 році мігрувала 331 000 осіб¹.

Влітку 1989 р. завдяки послабленням прикордонного контролю між Угорщиною та Австрією почалася масова міграція східних німців через Угорщину до Австрії, аби досягти ФРН (започаткована так званим «Пан-європейським пікніком 19 серпня»). Ця масова міграція вважається одним з перших проявів початку повалення комуністичних режимів у регіоні. Американський дослідник Хейланд Франк зазначає що основною причиною масового характеру міграції зі Східної Німеччини у 1989 р. були можливості, які відкрилися (відкриття кордонів між Угорщиною та Австрією) та невизначеність ситуації (бо відкриті кордони у будь-який момент могли бути знову закриті)².

Після того, як у травні 1989 року під впливом перебудови в СРСР Угорщина знесла укріплення на кордоні зі своїм західним сусідом – Австрією, а через 4 місяці угорський уряд оголосив про відкриття кордонів, Берлінський мур втратив свій сенс. Лише протягом трьох днів НДР покинули через територію Угорщини 15 тисяч громадян.³

У сучасній Центральній та Південно-Східній Європі події 1989 р., так само як і нелегальна міграція часів Холодної війни, є важливим виміром комеморації тих часів. Створюються окремі експозиції, меморіали, місця пам'яті та спеціалізовані музеї, які присвячені питанням нелегальної міграції.

Увага мас-медіа, як правило, прикута до цих питань під час відзначення 10ї, 20ї та 30ї річниці подій (таких як Пан-європейський пікнік або падіння Берлінського муру): з'яв-

ляються публікації про вшанування жертв нелегальної міграції, святкування ювілеїв відкриття кордонів («Залізної завіси»), тематичні репортажі та інтерв'ю зі свідками чи безпосередніми учасниками тих подій.

Найбільша кількість емігрантів через політичні причини мала місце вже після розпаду СРСР – 685 тис. людей прокинуло тогочасну Югославію у проміжок 1991-1993 рр., яка була у стані розпаду. Тож, від усієї кількості емігрантів зі Сходу Європи в період 1950 – початок 1990-х років менше 5% (606 тис.) за офіційною статистикою виїхали саме через політичні причини.

Після подій 1989 р. та із завершенням Холодної війни характер міграції з країн Східної (Центрально- та Південно-Східної) Європи змінився. Політичні причини відійшли на другий план, у той час як на перший план вийшли причини економічного та соціального характеру. І, якщо головною проблемою часів Холодної війни була неможливість виїхати з країни, то після завершення біполярної конфронтації з'явилася інша проблема: в'їхати до країн Заходу.

Власне зміна характеру міграції, а також інтеграційні процеси у Європі призвели до того, що держави західної частини континенту у 1990х роках почали запроваджувати більш суворе імміграційне законодавство з метою обмеження хвилі трудової та економічної міграції⁴. При цьому у першій половині 1990-х рр. висловлювалася думка про те, що більш суворе імміграційне законодавство у країнах Західної Європи фактично сприятиме виникненню «нової Стіни». Так, канадський дослідник Альбрехт Шнабель зазначав, що одним із шляхів уникнення жорстких обмежень для політичних мігрантів могла би бути підтримка політичних та економічних реформ у тих країнах, які стають країнами-донорами мігрантів⁵.

Міграційні процеси зі Сходу на Захід у Європі часів Холодної війни займають особливе місце в історії розвитку як континенту, так і в історії окремих країн Європи, та

⁴ Minderhoud P. Regulation of Migration: Introduction. Regulation of Migration: International Experiences (ed. Anita Böcker). 1998. P.10.

⁵ Schnabel A. The End of the Cold War, International Disorder, and Refugees: Laying the Foundations for a «New Wall?» *Refuge: Canada's Journal on Refugees / Refuge: Revue canadienne sur les réfugiés*, Vol. 14, No. 4 (August-September 1994), pp. 4-9. P. 8 URL: <https://www.jstor.org/stable/45412387>.

¹ Relocation between East and West Germany 1949-1990. Statista Research Department, Dec 31, 2002. Statista.com official website. URL: <https://www.statista.com/statistics/1054017/relocation-between-east-and-west-germany-1949-1990/>.

² Heiland F. Trends in East-West German Migration from 1989 to 2002. Demographic research. Volume 11, Article 7, 17 September 2004. P. 188 URL: <https://www.demographic-research.org/volumes/vol11/7/11-7.pdf>

³ Шишак І. Падіння Берлінського муру: могорошні факти про масштабну споруду. *24 канал. Веб-сайт*. 6 листопада 2019. https://news.24tv.ua/odna_istoriya_koli_utvorivsyia_berlinskiy_mur_chogo_vartuvav_i_chomu_buv_zruynovaniy_n1008354.

дозволяють отримати своєрідні «уроки», врахування яких має бути корисним і для аналізу та прогнозування сучасних міжнародних відносин. З міграційними процесами у Європі пов'язані важливі сторінки історії боротьби за такі базові права людини як право на свободу пересування та вибір країни проживання. Необхідність вирішити долю тисяч біженців зі Східної Європи, які не бажали повертатися додому по завершенню Другої світової війни через політичні причини, зумовила появу міжнародних інституцій, таких як УВКБ та МОМ, які функціонують і дотепер. Політичні кризи 1956 р. в Угорщині та 1968 р. у Чехословаччині сприяли випрацюванню основних сценаріїв та механізмів дій цих гуманітарних організацій, які допомогли світу справлятися з кризами біженців у майбутньому, а також поставили уряди низки країн Заходу перед необхідністю вміти швидко реагувати на міграційні виклики та приймати відповідні рішення. Спроби мешканців Східної Європи обійти заборону вільного пересування та навіть нелегальними шляхами здобути омріяну свободу є важливою складовою сучасної колективної пам'яті цих суспільств, а комеморація нелегальної еміграції часів Холодної війни є невід'ємною сторінкою історії їхньої боротьби з тоталітаризмом.

У цілому, еміграція з країн Східної Європи упродовж другої половини ХХ ст. була складним, неоднорідним та хвилеподібним процесом: на початку та упродовж Холодної війни домінуючими були політичні та ідеологічні причини, у той час як наприкінці епохи біполярного протистояння основними стали економічні та соціальні причини. Потужність міграційних потоків упродовж Холодної війни змінювалися: на початку, у перші повоєнні роки вони були масовими та спричиненими зовнішніми причинами (спочатку війна, потім просування СРСР та поширення його впливу на східну частину Європи), у 1950-х – 1980-х роках міграційні потоки істотно скоротилися через внутрішню політику заборони еміграції з соціалістичних країн Європи, при цьому зовнішній тиск на уряди цих країн був як з боку основного союзника – СРСР (не дозволяти еміграцію), так і з боку головного «ворога» – США (дозволяти еміграцію в обмін на статус найбільшого сприяння торгівлі).

Також змінився й основний вимір проблем для мігрантів із Східної Європи: якщо

упродовж Холодної війни головним чином діяли фактори «виштовхування» і головним питанням було «як виїхати» зі Сходу, то наприкінці біполярного протистояння домінуючими стали фактори «притягування», а проблематичним ставало «як в'їхати» до країн Заходу. Більшість держав Східної Європи доби Холодної війни наразі вже є членами європейських та євроатлантичних інтеграційних структур, ці країни тепер розглядаються у контексті історії Центральної та Південно-Східної Європи. Змінилася й їхня роль у міграційних процесах: вони стали тими, через чію територію транзитом переміщуються мігранти з інших регіонів. Так, власне країни «колишньої» Східної Європи відчували на собі нові технології маніпулюваннями біженцями, що унаочнили осінні події 2021 р. на кордоні Польщі й Литви з Білоруссю. А у 2022 р. хвиля біженців з України, спричинена російською повномасштабною воєнною агресією, стала своєрідним маркером, який перевіряв готовність західних структур реагувати на міграційні виклики, які не зникають, а навпаки залишаються невід'ємною складовою сучасного міжнародного життя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Загальна декларація прав людини. Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН, 10 грудня 1948 р. *Офіційний веб-портал Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Мартинов А.Ю. Загальна декларація прав людини. *Енциклопедія сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=15128
3. Нелегальна міграція та політика держави щодо її протидії. Фондова лекція з дисципліни «Міграційне право». Національна академія внутрішніх справ. Міністерство внутрішніх справ України. 2014. 24 с. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/ad/lectures/protudiya-nel_migr.docx
4. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 127-139.
5. Шишак І. Падіння Берлінського муру: моторні факти про масштабну споруду. *24 канал. Веб-сайт*. 6 листопада 2019. URL: https://news.24tv.ua/odna_istoriya_koli_utvorivsvya_berlinskiy_mur_chogo_vartuvav_i_chomu_buv_zruynovaniy_n1008354
6. Bade, Klaus. *Migration in European History*. Blackwell Publishing 2003. 402 p.
7. Beyond Europe Findings on the International Refugee Organization (IRO) in Africa and Asia, 1947–1951. Ed. by Christian Höschler and Akim

- Jah. Arolsen Archives, 2021. 96 p. P.12. <https://arolsen-archives.org/content/uploads/hoeschler-jah-beyond-europe.pdf>
8. Chapter A: Human rights. 1948-49 Part 1: The United Nations. Section 5: Social, humanitarian and cultural questions. *Yearbook of the United Nations 1948-1949*. URL: https://cdn.un.org/unyearbook/yun/chapter_pdf/1948-49YUN/1948-49_P1_SEC5.pdf
  9. Chapter E: Refugees, Displaced Persons And Stateless Persons. 1948-49. Part 1: The United Nations. Section 5: Social, humanitarian and cultural questions. *Yearbook of the United Nations 1948-1949*.
  10. Fassmann H. The Regulation of East-West Migration: Political measurement in Austria and Germany. *Regulation of Migration: International Experiences* (ed. Anita Böcker). 1998. P. 205-220.
  11. Fassmann H., Munz R. European East-West Migration, 1945-1992. *International Migration Review*, Vol. 28, No. 3 (Autumn, 1994), pp. 520-538. URL: <http://www.jstor.org/stable/2546819>
  12. Glass A. United Nations adopts Universal Declaration of Human Rights, Dec. 10, 1948. *Politico*. 10 December, 2015. URL: <https://www.politico.com/story/2015/12/united-nations-adopts-universal-declaration-of-human-rights-dec-10-1948-216489>
  13. Heiland F Trends in East-West German Migration from 1989 to 2002. *Demographic research*. Volume 11, Article 7, 17 September 2004. Pp. 173-194. URL: <https://www.demographic-research.org/volumes/vol11/7/11-7.pdf>
  14. History of UNHCR. *United Nations High Commissioner for Refugees Official web-site*. 2022. URL: <https://www.unhcr.org/history-of-unhcr.html>
  15. IOM history. *International Organization for Migration. Official web-site*. 2022. URL: <https://www.iom.int/iom-history>
  16. Larrabee F. Stephen Down and Out in Warsaw and Budapest: Eastern Europe and East-West Migration. *International Security*, Vol. 16, No. 4 (Spring, 1992), pp. 5-33.
  17. Lee, E.S. A theory of migration. *Demography*, 1966, 3(1), pp. 47-57.
  18. Mauermuseum *Official website* URL: <http://www.mauermuseum.de/en/start/>
  19. Merriam-Webster. (n.d.). Emigration. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved October 13, 2022, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/emigration>
  20. Minderhoud P. Regulation of Migration: Introduction. *Regulation of Migration: International Experiences* (ed. Anita Böcker). 1998. P. 7-24.
  21. Reimers D.M. Refugee Policies and the Cold War. *Encyclopedia of American Foreign Policy*. URL: <https://www.americanforeignrelations.com/O-W/Refugee-Policies-Refugees-and-the-cold-war.html>
  22. Relocation between East and West Germany 1949-1990. Statista Research Department, Dec 31, 2002. Statista.com official website. URL: <https://www.statista.com/statistics/1054017/relocation-between-east-and-west-germany-1949-1990/>
  23. Resolution adopted by the General Assembly on 12 February 1946 (Document A/45). 1946-47. Part 2: The specialized agencies. Section 8: The International Refugee Organization. URL: https://cdn.un.org/unyearbook/yun/chapter_pdf/1946-47YUN/1946-47_P2_SEC8.pdf
  24. Schnabel A. The End of the Cold War, International Disorder, and Refugees: Laying the Foundations for a «New Wall?» *Refuge: Canada's Journal on Refugees / Refuge: Revue canadienne sur les réfugiés*, Vol. 14, No. 4 (August-September 1994), pp. 4-9. URL: <https://www.jstor.org/stable/45412387>
  25. Section D. Preparatory Commission. 1946-47. Part 2: The specialized agencies. Section 8: The International Refugee Organization. URL: https://cdn.un.org/unyearbook/yun/chapter_pdf/1946-47YUN/1946-47_P2_SEC8.pdf
  26. The Push and Pull Factors of AsylumRelated Migration. A Literature Review. European Asylum Support Office. 2016. 44 p. URL: <https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/The%20Push%20and%20Pull%20Factors%20of%20Asylum%20-%20Related%20Migration.pdf>
  27. Wasem, R. E. (2020). At the Nexus of Refugee and Labour Migration: US Refugee Policy Formulation after the Second World War. *Journal of Migration History* 6, 3, 326-351, URL: Brill <https://doi.org/10.1163/23519924-00603003>.

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКТОРА.....	3
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА	
<i>Андрєєв Віталій</i> ПЕРШИЙ МІСЯЦЬ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 р. (ЛІТОПИС САМОВИДЦЯ)	7
<i>Куц Галина</i> У ФРОНТОВОМУ ХАРКОВІ	18
<i>Срібняк Ігор</i> ВІДЛУННЯ ВІЙНИ...: ІСТОРІЯ ОДНОГО АПЕЛЮ (ПРО УСУНЕННЯ РОСІЙСЬКИХ НАУКОВЦІВ ЗІ СКЛАДУ НАУКОВИХ РАД ПОЛЬСЬКИХ АКАДЕМІЧНИХ ЖУРНАЛІВ У СВІТЛІ ЕПІСТОЛЯРНОГО ДІАЛОГУ З ЇХ ГОЛОВНИМИ РЕДАКТОРАМИ).....	36
ВІЙСЬКОВА СПРАВА ЗА ЧАСІВ АНТИЧНОСТІ	
<i>Голованов Сергій</i> ЗБРОЙНІ СИЛИ АФІНСЬКОГО ПОЛІСУ НАПЕРЕДІ ДНІ ПЕЛОПОННЕСЬКОЇ ВІЙНИ.....	46
<i>Кучма Роман</i> PATRIA EST UBICUMQUE EST VENE: НОБІЛІТЕТ У СОЮЗНИЦЬКІЙ ВІЙНІ (90–87 р. до Р. Х.). ІНТЕГРАЦІЯ ІТАЛІКІВ У РИМСЬКУ ГРОМАДЯНСЬКУ ОБЩИНУ	60
<i>Петренко Дмитро</i> VELLUM OMNIUM CONTRA OMNES: МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПРОТИСТОЯННЯ ВАРВАРСЬКОГО ТА РИМСЬКОГО СВІТІВ	64
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ	
<i>Братко Ірина</i> ДИПЛОМАТІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1946–1956 рр.)	70
<i>Казаков Олександр</i> АНГЛО-ШОТЛАНДСЬКІ ВІДНОСИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.: ІСТОРІЯ ДВОХ РЕФЕРЕНДУМІВ.....	76
<i>Моціяка Ольга</i> СТВОРЕННЯ ФОРМАТІВ ТА МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ СПІВРОБІТНИЦТВА ТУРЕЧЧИНИ З КРАЇНАМИ БАЛКАНСЬКОГО РЕГІОНУ (2002–2009)	80
<i>Protsiuk Anton</i> GERMAN–AMERICAN CULTURAL CONNECTIONS DURING DONALD TRUMP’S PRESIDENCY: LITERATURE REVIEW	85

ПОЛЬЩА-УКРАЇНА

Гончарова Ольга, Кривошея Ігор

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДОПОМОГИ
ЖЕРТВАМ ВІЙНИ НА КИЇВЩИНІ 88

Срібняк Ігор, Палієнко Марина

АМЕРИКАНСЬКА ГУМАНІТАРНА АКЦІЯ У ТАБОРАХ
ІНТЕРНОВАНИХ ВІЙСЬК УНР В ПОЛЬЩІ (1921 р.)..... 97

Gołdyn Piotr

PRZYZYNEK DO DZIEJÓW UKRAIŃSKIEJ KORPORACJI AKADEMICKIEJ
«CZARNOMORE» W ŚWIETLE ZACHOWANYCH MATERIAŁÓW POLICJI
PAŃSTWOWEJ W POZNANIU z 1934 roku 105

Разиграєв Олег

З ІСТОРІЇ ТЮРЕМ НА ВОЛИНІ ТА В ГАЛИЧИНІ МІЖ ДВОМА
СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1918–1939 рр.) 109

ЛЮДИНА І СОЦІУМ

Матюценкова Анна

ЕВОЛЮЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА
НЕОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯНШАО..... 128

Темченко Андрій

ЧИСЛОВА СЕМАНТИКА «ІНШОГО»
У МІФОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ СЛОВ'ЯН..... 135

Драч Оксана

«ПРАЦЮЄМО І ВДЕНЬ, І ВНОЧІ»: ВІЙСЬКОВО-ПОЛЬОВА МЕДИЦИНА СХІДНОЇ
ВІЙНИ ЗА СЕВАСТОПОЛЬСЬКИМИ ЛИСТАМИ М.І. ПИРОГОВА (1854–1855) 145

Зубенко Євгенія

КОРЕЙСЬКА ДІАСПОРА В США У БОРОТЬБИ
ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ КОРЕЇ (1901–1920 рр.) 159

Трофимченко Анастасія

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В ПІВДЕННІЙ КОРЕЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.)..... 167

ПОЛОН ТА РЕПАТРІАЦІЯ

Мінаєва Тетяна, Мінаєв Андрій

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В НОВИЙ ЧАС
(КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД)..... 174

Срібняк Мілана

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ
РЕПАТРІАЦІЇ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ З ТЕРЕНІВ НІМЕЧЧИНИ ТА КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ, 1919–1920 рр..... 184

ЕМІГРАЦІЙНІ «СВІТИ»

Власенко Валерій

ГНАТ ПОРОХІВСЬКИЙ: ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ ЕМІГРАНТСЬКОГО ПЕРІОДУ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЛУЗЕВОГО ДЕРЖАВНОГО
АРХІВУ СЛУЖБИ ЗОВНІШНЬОЇ РОЗВІДКИ УКРАЇНИ) 192

Саган Галина

ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ ЮГОСЛАВІЇ
ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ..... 202

Бессонова Марина

ЕМІГРАЦІЯ З КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ЧАСИ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ:
ОСНОВНІ ВИМІРИ ТА УРОКИ 208

Тимошик Микола

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПОСТАТІ ІВАНА ОГІЄНКА ТА ПОВЕРНЕННЯ ЙОГО
ЗАРУБІЖНОГО НАУКОВОГО І ТВОРЧОГО СПАДКУ
(ІЗ НАГОДИ 140-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)..... 218

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЙНА ПРЕСА

Сергійчук Тарас

ПОЧАТОК ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ОЧИМА УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ
УЕНЕРІВСЬКОГО СПРЯМУВАННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТИЖНЕВИКА «ТРИЗУБ») 234

Сидоренко Наталія, Дубецька Оксана

ЄВРОПЕЙСЬКІ ВИМІРИ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ ПРЕСИ ПІСЛЯ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НІМЕЧЧИНА, АВСТРІЯ, 1946–1950)..... 242

ЗАМІСТЬ НЕКРОЛОГУ

Срібняк Ігор

МОЯ ПЕРША І ОСТАННЯ ЗУСТРІЧ З РЕКТОРОМ
(ПОСМЕРТНА ЗГАДКА ПРО ВІКТОРА ОЛЕКСАНДРОВИЧА ОГНЕВ'ЮКА) 255

**«Z tarczą albo na tarczy»:
wojny w historii
cywilizacji światowej**

Monografia zbiorowa

Z tyłu okładki:
fot. Roman Ratusznyj

ISBN 978-2-83-275163-4

© Copyright by
Międzynarodowe Konsorcjum Naukowo-Edukacyjne
im. Luciena Febvra, 2022